

TSUHH-TSUHH!*

TIIT-REIN VIITSO

Annotatsioon. Eesti keele onomatopoeetiline sõna *tsuhh-tsuuh* on laen baltisaksa keelest, kus lähtesõna *Zug* 'rong' hääldus kui [tsūχ].

Võtmesõnad: eesti keel, etümoloogia, baltisaksa laenud, onomatopoeetilised sõnad

Paljud eestlased tunnevad Ellen Niidu luuletust „Rongisõit” sellest, kuidas piilupart juhtis rongi:

Rong see sõitis tsuhh-tsuuh-tsuuh,
piilupart oli rongijuht.
Rattad tegid rat-tat-taa,
rat-tat-taa ja tat-tat-taa.

Kuni:

Rong see sõitis tsuhh-tsuuh-tsuuh,
kuni kraavi läks – karpuhh!

Vähem on neid eestlasi, kes mäletavad, kuidas rongi veduri korstnast tõusid rütmiliselt suitsupahvakad, mida saatis sama rütmiliselt hääli *tsuhh-tsuuh* ... Sõidu kiirusest olenevalt tulid suitsupahvakad ja tsuhhid kas kiiremini või aeglasemalt. Ja vahel lasi seisev vedur auru välja ühest madalamast torust, vist suure surve all, ja see kõlas ššššš! Nüüdsel ajal neid hääli enam naljalt ei kuule. Lähim koht, kus seda veel kuuleb, on Kuramaal Ventspilsis koduloomuuseum, kuhu liivlasest maalikunstnik ja muuseumide rajaja Aņdrōks Šults ehk Andrejs Šulcs suutis Nōukogude ajal vanaraualaost päästa Esimese maailmasõja ajal Kuramaale sakslaste poolt ehitatud ja 1962. aastal likvideeritud väga kitsarööpmelise raudtee auruveduri ja vagunid, ning see rong liigub nüüd külastajate lõbuks.

---

* Artikkel on valminud ETFi grandis nr 6528 toel.

Ellen Niidu lastelaul sisaldab riimi- ja rütmielementidena helijäljenduslikke sõnu. Sellena mõjub ka *tsuhh* kolmekordses korduses. Reaalse helijäljendusena mõjus *tsuhh-tsuuh* ka auruvedurijastu keeletarvitajale. Ja millekski muuks kui helijäljenduseks ehk onomatopoeetiliseks sõnaks me seda pidada ei saagi. Eesti keeles on muidki pika *h*-ga lõppevaid hüüdsõnu, nt *ah, oh, noh, uh*, mille kirjaviisi eesti õigekirjutuse üldiste alustega sugugi ei ühildu. Probleemsem on sõnaalguline *ts*, mis on eesti kirjakeele alusmurde jaoks ebatavaline. Nii ebatavaline, et Kunda tsemendivabriku n-õ külje alt pärit Jüri Parijõe esimene jutukogu kandis veel 1926. a pealkirja „Semendivabrik”. Seepärast tuleb küsida, kas selle helijäljenduse esmaesitajaiks võisid olla teravakõrvalised lõunaeestlased või on eesti kirjakeele alusmurde jaoks ebatavalise häälikuühendi taga mingi onomatopöade üldine iseärasus.

Paraku ei paista ei Tartu ja Valga ega Tartu ja Petseri vahelise raudtee ümbrus silma eesti kirjakeele ega ühiskeele mõjustajatega. (Ning *tsuhh-tsuuh* ei kuulugi vist kirjakeele sõnavarasse: seda ei leia ei õigekeelsus-sõnaraamatust ega eesti kirjakeele seletussõnaraamatust.)

Helijäljendustel on kaks huvitavat omadust. Esiteks, nende häälikkoosseis võib tõepoolest olla eriline, seda aga tänu jäljendatavale helile või mürale. Küllap võinuks *tsuhh-tsuuh* vabalt olla ka *suh-suh* või *soh-soh*. Teine huvitav omadus on näitlikustatav asjaoluga, et kukelaul kõlas eestlasele *kukeleegu*, venelasele *kukariku* ja sakslasele *kikiriki*; Paul-Eerik Rummo õpetas ühes oma näitemängus eesti lastele, et koerad teevad *auh-auh*, aga vene koerad teevad *gaf-gaf*. Niisiis ei ole põhine helijäljendused ei globaalsel ühiskuulmisel ega iga üksikisiku spontaansel sõnaloomel, vaid needki õpitakse kelleltki selgeks ja vaid üliharva õnnestub mõnel isikul ümbruskonna helijäljendust oma maitse järgi kergelt kohendada. Samas võib esineda isikupäraseid kõikumisi. Näiteks oli üks eesti keeleteadlane 2007. a veendunud, et õige pole mitte *tsuhh-tsuuh*, vaid *tšuhh-tšuhh*. Näen sellise häälikukuju taga kas unustamist, peenutsemist või vene *tšuhnaa* tõmmet. Siis kui *tsuhh-tsuuh* eesti keelde ilmus, oli väga paljudel eestlastel ületamatuidki raskusi š-hääliku moodustamisega. Kuid ka *tsuhh-tsuuh* puhul tuleb otsida laenuandjat.

Eestlased ei olnud ei rongi ega veduri leiutajad. Kui raudtee 1870. a Eestis avati, leiti rongi jaoks varsti sõna oma keelest, laiendades varem tuntud sõna tähendust. Veduri jaoks laenati sõna soome keelest. Huvitaval kombel sai aga võõrkeelne ronginimetus eesti keeles enesele uue funktsiooni.

siooni. Rong on saksa kirjapildis *Zug*. See nimisõna on seotud tegusõnaga *ziehen* 'tõmbama, vedama' (ipf. 3a *zog*, II pts. *gezogen*). Läänemeremail, st Eestis ja Lätis räägitud baltisaksas hääldati sõna *Zug* [tsūχ]. Samuti oli *Tag* 'päev' [t^hāχ], *genug* 'küllalt' [jenūχ], kuid teiselt poolt *Berg* 'mägi' oli [berç] ja *Georg* [j(e)orç], st seal oli sõna lõpul palataalne frikatiiv, häälik, mis kõigi Eesti telediktorite jaoks on saavutamatu raske. Kui siis baltisakslane ütles *Der Zug kommt* 'rong tuleb', võis ka eestlane veenduda, et *tsuhh-tsuhh* tuleb küll. Eesti keelde laenamisel asendati sõnas [tsūχ] velaarne frikatiiv [χ] eesti larüngaalse *h*-ga, millele tagavokaali järel kaasneb mõningane velaarne kõrvalkahin. Et eesti keeles *h* ei esine pika täishääliku järel, asendati pikk täishäälik lühikesega.

Mõneti huvitav on ka saksa sõna *Zug* sellisena. Selle sõna tähendusväli on väga avar, olgu siin mainitud vaid 'tõmme, tõmbejõud; hingetõmme; mahv; sõõm; tõmbus; rida, rodu, voor, kolonn; rongkäik; kure- või hane-parv'. Enne kui sündis *Eisenbahnzug* 'raudteerong', oli olemas *Wagenzug* 'vankrite vm veokite või sõidukite kolonn'; *Wagen* võib olla nii vanker, auto kui ka vagun. *Eisenbahnzug* või lihtsalt *Zug* kui üksteisega kindlalt ühendatud veokite rida põhineb sõna *Wagenzug* teataval tähendusnihel saksa keeles (Kluge 2002, sub *Zug*), mis kordus ka eesti sõna *rong* puhul. Soome ronginimetuse *juna* varasem tähendus 'rida, rivi' (SSA 1 sub *juna*) oli kitsam kui saksa sõnal *Zug* ning abstraktsem ja avaram kui eesti sõnal *rong*. On huvitav, et soome *veturi* oli 1770. a esmamainimisel '[järel veetav] jalasteta kelk' (Jussila 1998 sub *veturi*) ja muutus vedavaks liiklusvahendiks 1853. a (vrd SSA 3 sub *vetää*).

Nii saadi saksa keele nimisõnast raudteerongi auruveduri kujundatud helitausta väljendav eesti keele onomatopoeetiline sõna *tsuhh-tsuhh*.

Kirjandus

Jussila, Raimo 1998. Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 696. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101.) Helsinki.

Kluge 2002. KLUGE. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin/New York : Walter de Gruyter.

SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki 1992–2000.

Tsuhh-tsuhh!

Tiit-Rein Viitso

It is demonstrated in this paper that the Estonian sound imitation *tsuhh-tsuhh* of a steam locomotive is a borrowing from the former Baltic German based on the Baltic German pronunciation [tsūχ] of the word *Zug* 'train'.

Keywords: Estonian, etymology, Baltic German borrowings, onomatopoeic words

Tiit-Rein Viitso
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
tiit-rein.viitso@ut.ee